

Perry Anderson

Struktura i subjekt

S engleskog jezika prevela – Ivana Miloš

Perry Anderson (London, 1938.) britanski je marksistički povjesničar, predavač na UCLA-u i jedan od urednika časopisa NEW LEFT REVIEW. Već kao mlad autor, sredinom šezdesetih, ulazi u polemiku s tad već etabliranom ličnošću britanske ljevice E. P. Thompsonom, koja se protegnula do osamdesetih godina, usporedo prateći krizu britanske parlamentarne ljevice i uspon tačerizma. Uz kritiku britanske intelektualne ljevice, u RAZMATRANJIMA O MARKSIZMU (jedinoj njegovoj knjizi prevedenoj na našim prostorima, upravo u vrijeme 'domaćih kriza' i dekadentnog socijalizma, u Beogradu 1985.), ne libi se kritički osvrnuti i na kontinentalni marksizam, prije svega na marksizam Frankfurtske škole. U vrijeme postojeće krize kapitalizma i Europske unije objavljuje knjigu THE NEW OLD WORLD (2010.) o političkim gibanjima u Europi nakon pada Berlinskoga zida i početka procesa tzv. integracije Istočne Europe u EU. Kolumnist je časopisa LONDON REVIEW OF BOOKS u kojem redovito objavljuje eseje s političko-ekonomskim profilima razvijenih zemalja, ali i zemalja u razvoju.

G ruba okvirna procjena trenutnog stanja marksističke teorije koju sam jučer pokušao izložiti završava zagonetkom, to jest, iznenadnim opadanjem – ponekad upravo do točke kolapsa – aktivne i produktivne uloge povijesnog materijalizma u Francuskoj i Italiji, i to u razdoblju u kojem je drugdje u razvijenom kapitalističkom svijetu povijesni materijalizam stvarao i oblikovao novi kulturni krajolik. Danas želim iskušati neke drugačije pretpostavke koje bi mogle razjasniti karakter i uzroke ovog romanskog uzmicanja na međunarodnoj karti suvremenog marksizma. Pritom ću se koncentrirati isključivo na francusku dimenziju pitanja. Smatram da se time ne ograničavam značajno jer je talijanska, kao i španjolska kultura, još od rata pod snažnim utjecajem Pariza, čak i ako su ti utjecaji bili obilježeni i posredovani drugim utjecajima, pristiglima iz Njemačke: ukrštanje tih dvaju kulturnih krugova definiralo je velik dio debate u talijanskoj filozofiji. Štoviše, u tri desetljeća nakon Oslobođenja, Francuska je stekla gotovo kozmopolitsko prvenstvo u marksističkom svemiru koje pomalo podsjeća na francuski uspon u epohi prosvjetiteljstva. Stoga pad te dominacije u kasnim sedamdesetima nije puko nacionalno pitanje. Primijetili smo neke simptome takvog pada u istinskom stampeđu koji je zavladao među tolikim vodećim francuskim ljevičarskim misliocima nakon 1976. Posljedice su bile drastične. Pariz je danas prijestolnica europskog intelektualnog otpora, kao što je to London bio prije trideset godina. Postavlja se pitanje: koji su *uzroci* takvog povijesno značajnog lokalnog poraza historijskog materijalizma?

Tvrdio sam da marksizam, kao kritička teorija koja teži osigurati refleksivno razumijevanje vlastitog razvoja, u pravilu priznaje prioritet vanjskim objašnjenjima svojih uspjeha, neuspjeha i slijepih ulica. Istovremeno, naglasio sam da posrijedi nikad nije apsolutno ili ekskluzivno prvenstvo kakvo bi oslobodilo teoriju bilo kakve konačne odgovornosti. Upravo suprotno, dodatna potreba za *unutrašnjom* povije-

šću teorije, koja mjeri vitalnost marksizma kao istraživačkog programa kojim upravlja potraga za istinom karakteristična za svako racionalno znanje, razdvaja ga od svake inačice pragmatizma ili relativizma. Promotrit ću problem demoralizacije i povlačenja galskog marksizma uzevši prvo u obzir hipotezu koja se odnosi na unutrašnju evoluciju. Hipoteza je jednostavna: nakon što je francuski marksizam dugo uživao u statusu neosporavane kulturne dominante, počivajući na lovorikama već davnog, dalekog prestiža Oslobođenja, napokon je naletio na intelektualnog protivnika koji se s njime mogao upustiti u borbu i izići kao pobjednik. Taj pobjednički protivnik bila je široka intelektualna fronta strukturalizma i njegovih poststrukturalističkih nasljednika. Kriza romanškog marksizma posljedica je izravnog poraza, a ne postupnog pada izazvanog stjecajem okolnosti. Dokaz tog poraza pobjedonosan je uspon strukturalističkih ili poststrukturalističkih ideja i tema ondje gdje su prije vladale marksističke – gotovo 'epistemički' preokret kakvima se bavio Michel Foucault.

Vjerodostojnost ove hipoteze podržana je daljnjim razmatranjima. Za razliku od misteriozno nagle i potpune smjene jedne kognitivne episteme¹ drugom (Foucault), ili jedne 'problematike' drugom (Althusser), prelazak s marksističkih na strukturalističke i poststrukturalističke dominante u poslijeratnoj francuskoj kulturi nije podrazumijevao potpun diskontinuitet tema i pitanja. Upravo suprotno, postoji samo jedan ključni problem oko kojeg su se okupili svi kandidati. Također, čini se da je isprva superiornost strukturalizma *upravo na terenu* marksizma strukturalizmu i osigurala pobjedu. O kojem se problemu radi? U biti, o prirodi odnosa između strukture i subjekta u ljudskoj povijesti i društvu. Enigma statusa i pozicija ovih dvaju nije bila marginalno ili lokalno područje nesigurnosti u marksističkoj teoriji. Štoviše, uvijek

¹ U izvorniku 'pediment' (op. prev.).

je predstavljala jedan od najvažnijih, temeljnih problema historijskog materijalizma kao priče o razvoju ljudske civilizacije. Možemo ga odmah uočiti obratimo li pozornost na trajno osciliranje, potencijalno razdvajanje u djelima samog Marxa, između pripisivanja primarnog impulsa povijesne promjene kontradikciji između proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, s jedne strane, – imajući na umu slavni *Predgovor PRILOGA KRITICI POLITIČKE EKONOMIJE* iz 1859., ili klasnoj borbi, s druge strane, kao u *KOMUNISTIČKOM MANIFESTU*. Prvi slučaj odnosi se na strukturnu ili međustrukturnu stvarnost: na red i pravila onoga što suvremena sociologija zove sistemskom integracijom (a Marx latentnom dezintegracijom). Drugi slučaj odnosi se na subjektivne sile koje se sukobljavaju i natječu za prvenstvo nad društvenim formama i povijesnim procesima: carstvo onoga što bi suvremena sociologija nazvala društvenom integracijom (koja je podjednako dezintegracija i reintegracija). Kako se ova dva principa uzročnosti i objašnjenja artikuliraju u teoriji historijskog materijalizma?

Čak ni na svom vrhuncu, klasični marksizam nije pružio nikakav koherentan odgovor na ovo pitanje. Međutim, o političkim antinomijama koje su nastajale upornim izbjegavanjem tog pitanja gorljivo se raspravljalo, i to nadugo i naširoko: o ekonomizmu s jedne strane i o voluntarizmu s druge. Lenjinove predratne intervencije možemo promatrati kao stalan trud da ih održi pod kontrolom i da se bori s ovim dvjema mogućnostima koje proizlaze iz Marxova nasljeđa, a koje su našle svoj politički izraz u suprotnim tendencijama prema reformizmu ili anarhizmu, prve na desnici, a druge na krajnjoj ljevici Druge internacionale. Ali te intervencije ostale su isključivo praktične prirode, ovisne o pojedinoj prigodi, bez ikakva teorijskog temelja. Ista neriješena pitanja mučila su marksističku historiografiju jednako koliko i marksističku politiku. Primjerice, opširna suvremena rasprava o djelima Edwarda Thompsona uglavnom je usmjerena na ulogu ljudskog djelovanja u stvaranju i uništavanju klasa, u pojavi i

smjeni društvenih struktura, radilo se pritom o industrijskom kapitalizmu ili socijalizmu. Još jedan dobar primjer iz kojeg je očito da ovaj problem leži u samim korijenima razlika između dvaju velikih, protivničkih marksističkih interpretacija istog povijesnog procesa nalazimo u protivnim tumačenjima Roberta Brennera i Guya Boisa. U analizi epohalnog prijelaza iz feudalizma u agrarni kapitalizam u ranoj fazi moderne Europe Brenner se oslanja na promjenjivu korelaciju klasnih snaga u kasnosrednjovjekovnim seoskim imanjima, a Bois na nepromjenjivu logiku pada stopa vlastelinskih renti u feudalnoj ekonomiji.²

Zbog naših ciljeva bitno je zamijetiti da ova okorjela napetost, ponekad čak otvorena rana unutar historijskog materijalizma, nije poprimila ni izravno politički ni historioografski oblik u poslijeratnoj Francuskoj. Štoviše, izbila je na površinu kao središnji problem koji obuzima polje *filozofije*. Razloge za to treba potražiti u sveukupnoj konfiguraciji razdoblja nakon Oslobođenja. Lijevom političkom scenom dominirala je golema, nepopustljiva prisutnost Komunističke partije Francuske, neosporno najveće organizacije radničke klase i velike prijateljice za buržoaziju, no istovremeno i rigidno birokratiziranog operativnog sustava koji je isključivao bilo kakvu teorijsku debatu ili diskurs boljševičkog tipa na temu vlastite strategije. Povijesna profesija ubrzo je potpala pod utjecaj škole *Annales*, koja je tad bila napredna u svojim društvenim stremljenjima, ali intelektualno vrlo daleko od marksizma i općenito nezainteresirana za pitanje djelovanja kao takvog, koje je povezivala s površinskim događanjima, sama tragajući za dubljim procesima dužeg trajanja u povijesti. S druge strane, najutjecajnija filozofijska formacija bila je fenomenološki i egzistencijalistički usmjerena, s predratnim temeljima u filozofiji Kojèvea, Husserla i Heideggera. Kao ta-

² V. razmjenu argumenata u THE BRENNER DEBATE, a za Boisovu teoriju uopće v. CRISE DU FÉODALISME, Pariz, 1976.

kva, naglašeno se, pa čak i ogorčeno, bavila ontologijom subjekta. No ipak je pripadala ljevici i pokušavala se izmiriti sa strukturnom stvarnošću Komunističke partije koju je imala pred sobom u vrijeme turbulentnih klasnih borbi u Francuskoj. Rezultat je bio neprekinut niz pokušaja da se promisle odnosi između subjekta i strukture. U to istraživanje, u formi sinteze između marksizma i egzistencijalizma, upustili su se u kasnim četrdesetima i ranim pedesetima Sartre, Merleau-Ponty i De Beauvoir. Debate u kojima su se razilazili unutar ovog, isprva zajedničkog pothvata, bile su iznimno kvalitetne i intenzivne, značajno pridonoseći jednoj od najbogatijih epizoda u intelektualnoj povijesti poslijeratne epohe uopće. Iako primarno uvjetovane razilaženjima u političkim sudovima i epistemološkim polazištima, debate su odražavale i tadašnje horizonte društvenih znanosti u Francuskoj: Merleau-Ponty čitao je Webera, Sartre Braudela. Debate su kulminirale Sartreovim objavljivanjem KRITIKE DIJALEKTIČKOG UMA 1960. godine – djela koje je započeto kao izravan odgovor na kritike i prigovore Merleau-Pontyja za vrijeme njihovih slavni debata sredinom pedesetih, a jedina tema kojega bio je labirint inverzija između praxisa i procesa, individua i grupa, grupa i praktično-inertnoga, sve unutar povijesti otpočete i prožete oskudicom.

Važno je prisjetiti se da unutar Sartreove KRITIKE kratak esej *Pitanje metode*, prvi put objavljen 1957., služi kao predgovor prvom dijelu, koji se proteže na 600 stranica, *Teoriji praktičnih cjelina*. Iako im autor postavlja kao zajednički cilj stvaranje povijesne, strukturne antropologije, fokus im se bitno razlikuje. *Pitanje metode* bavi se teorijskim instrumentima neophodnima u razumijevanju potpunog smisla života individue kao, po Sartreu, 'singularne univerzale', predlažući pritom integraciju marksističkih, psihoanalitičkih i socioloških ideja u jedinstvenu interpretativnu metodu. Esaj smjera spram bavljenja biografijom. Međutim, sama Kritika pruža filozofsko izlaganje 'elementarnih formalnih struktura' bilo ko-

je moguće povijesti ili teorije općih mehanizama konstrukcije i subverzije svih društvenih grupa. Sama povijest, 'dijakronijska totalizacija' svih tih 'praktičnih višeznačja, i svih njihovih borbi',³ trebala je poslužiti kao tema obećanom drugom tomu. Drugim riječima, cilj KRITIKE nije bio razumjeti istinu jedne osobe, već, Sartreovim riječima, "istinu ljudskog roda kao cjeline" (čak i ako je za njega postojao osnovni epistemološki kontinuitet između toga dvoga). Ukazivao je na globalnu povijest najavljeni svršetak koje bi bilo totalizirajuće razumijevanje značenja suvremene epohe. Možda najveće obećanje koje je bilo koji pisac 20. stoljeća dao nije ispunjeno. Sartre jest napisao drugi tom, jednako opširan kao i prvi, ali ga je napustio nedovršena i neobjavljena. U tom bremenitom činu prestanka i tišini koja je za njim uslijedila odlučivalo se o velikom dijelu intelektualne sudbine francuske ljevice. Dvanaest godina kasnije, Sartre je okončao svoju karijeru studijom o Flaubertu monumentalnih proporcija koje nisu mogle prikriti – na neki su način to čak i isticale – skromnost njegova okretanja biografskom mikroprojektu izloženom u *Pitanju metode*.

U međuvremenu, cijeli teren teorijskog sporenja – superiornih pozicija, sa svojim laticama i ponorima – napušten je. Lévi-Strauss je 1962. objavio *DIVLJU MISAO*. Kao kritika KRITIKE DIJALEKTIČKOG UMA, djelo je sadržavalo ne samo posve alternativnu antropologiju, u svakom smislu te riječi, već je i završavalo izravnim napadom Sartreova historicizma, u ime nepromjenjivih značajki ljudskog uma i jednakosti u dostojanstvu svih ljudskih društava. Jednom snažnom gestom sravnjene su sve pretenzije Sartreove interpretacije dijalektičkog razuma i povijesne dijakronije – ideje koje je Lévi-Strauss jednostavno svrstao pod mitologiju 'civiliziranog' nasuprot 'divljem' umu, oduzevši prvom svaku iluziju prirodene nadmoćnosti. Sartre, dotad tako žustar sugovornik i neumoran polemičar, nije odgovorio.

3 KRITIKA DIJALEKTIČKOG UMA, Beograd, 1984. (neznatno izmijenjen prijevod).

"Krajnji cilj humanističkih znanosti nije stvaranje čovjeka, već njegovo razlaganje"⁴, zaključio je Lévi-Strauss u sloganu desetljeća. Kad je 1965. konačno stigao marksistički odgovor, posrijedi nije bilo odbijanje, već supotpis strukturalističke tvrdnje. Dvije knjige Louisa Althussera, *ZA MARXA* i *KAKO ČITATI KAPITAL*, umjesto da se usprotive Lévi-Straussovom napadu na povijest ili njegovoj interpretaciji humanizma, podržale su ih i inkorporirale u reinterpretirani marksizam koji nalikuje teorijskom antihumanizmu, a za koji je dijakronija tek 'razvoj formi' sinkronijskog znanja. Althusser je u tjedniku Komunističke partije Italije napisao da je Sartre lažni prijatelj historijskog materijalizma, dok je istom zapravo puno bliži njegov prividni kritičar Lévi-Strauss.⁵ Novost i domišljatost altiserovskog sustava neporecive su: obranio sam njihovo nasljeđe u svojim drugim djelima.⁶ Taj je sustav vrlo brzo stekao osobit prestiž i postao utjecajan na francuskoj ljevici, gotovo u potpunosti zamijenivši prethodne struje, koje su predstavljali ne samo Sartre već i Lefebvre, Goldmann i drugi, formirajući tako novu, mlađu generaciju marksista. No čak i na vrhuncu svoje produktivnosti altiserovski marksizam bio je u intimnoj i fatalnoj ovisnosti o strukturalizmu koji mu je prethodio i koji će ga nadživjeti. Lévi-Strauss pokušao je kategorički presjeći gordijski čvor odnosa između strukture i subjekta izostavljajući potonji iz svih polja znanstvenog djelovanja. Umjesto da se tom potezu usprotivi, Althusser ga je radikalizirao verzijom marksizma u kojoj su subjekti posve ukinuti, osim u iluzornim efektima ideoloških struktura. Ali u objektivističkom nadmetanju poput ovog nužno je bio nadmašen. Godinu dana kasnije njegov bivši učenik

⁴ DIVLJA MISAO, Zagreb, 2001., str. 269.

⁵ V. njegovu intervenciju objavljenu u dva dijela, pod naslovima: *Teoria e Metodo* i *Gli Strumenti del Marxismo*, u *RINASCITI* iz 25. siječnja i 1. veljače 1964. kojom kritizira mišljenje Umberta Eca o glavnim tendencijama suvremene kulture. Ovaj tekst redovito se preskače u standardnim Althusserovim bibliografijama.

⁶ *ARGUMENTS WITHIN ENGLISH MARXISM*, London, 1980.

Foucault, najavivši korjenitu promjenu retorikom 'kraja čovjeka', sveo je sam marksizam na nehotičan učinak zastarjele viktorske episteme, koji je k tome tretiran i kao puka derivacija.⁷ Napredak strukturalizma nije bio osujećen ili zaustavljen novim čitanjem marksizma, dapače, usprkos marksističkim protivljenjima izdaleka, bio je njima čak ubrzan.

Svibanjski događaji u Francuskoj najupečatljivije su potvrdili vladavinu novog teorijskog principa. Činilo se logičnim da bi strukturalizam sad mogao biti poražen povijesnom dinamikom koju je pokušao zaobići i zaniijekati. Je li moguće zamisliti spektakularniju erupciju individualnih i kolektivnih subjekata od pobune studenata, radnika i tolikih drugih 1968.? Ako je ijedan od diskursa koji su vladali prije svibnja mogao reagirati na ovu političku eksploziju klasne borbe i preživjeti teoretizirajući je, logično bi bilo pretpostaviti da će se raditi o altiserovskoj varijanti marksizma. Koliko god bila neprilagođena promjeni u drugim aspektima, barem je uključivala teoriju kontradikcije i nadodređenosti, a s njima i 'jedinstva prijeloma'⁸, koje bi moglo uzrokovati upravo takvu revolucionarnu situaciju u klasno podijeljenom društvu kakva se gotovo dogodila u Francuskoj. Zapravo se dogodilo upravo suprotno. Althusser je pokušao prilagoditi svoju teoriju prekasno pripisujući određenu ulogu i 'masama' koje, kako se sad složio, 'stvaraju povijest', čak i ako žene i muškarci to ne čine.⁹ No budući da se opća usmjerenost Althusserovih traganja nije ni ispravila ni razvila, uvođenje problematike povijesnog subjekta u mašineriju strukturne uzročnosti iznesene u djelu KAKO ČITATI KAPITAL naprosto je rezultiralo nedosljednošću. Nije se pojavila nova sinteza kao u njegovu prijašnjem radu. Posljedica je bila postupno brisanje i rastvaranje altiserovskog marksizma kao smjera koje je završilo sredinom sedamdesetih.

⁷ RIJEČI I STVARI, Golden marketing, Zagreb, 2002., str. 411.

⁸ Vidi ZA MARKSA, Nolit, Beograd, 1971., str. 95.

⁹ LENIN AND PHILOSOPHY, London, 1971., str. 21-22.

Suprotno očekivanjima, strukturalizam je preživio svibanjske neredne i izbio na drugoj strani poput feniksa, istini za volju, umanjen i izmijenjen, ali tek za dvosmisleni prefiks kronologije: ondje gdje je bio strukturalizam, sad je nastao poststrukturalizam. Prava narav veze između ovih dvaju, obiteljska sličnost ili zajedničko podrijetlo koje ih ujedinjuje posredstvom tanahne vremenske oznake, tek se treba ustanoviti. Možda će to biti upravo ona značajka koja će nam otkriti najviše o oba. No rijetki su sumnjali u sponu između strukturalizma i poststrukturalizma. Štoviše, dvije središnje figure prvog zadržale su istu poziciju u drugom: Lacan, čiji su spisi, skupljeni 1966. uz mnogo strukturalističkog publiciteta, unaprijed predvidjeli većinu unutrašnje kritike strukturalizma nakon 1968., i Foucault, koji se, uvijek u toku, bez problema i pomutnje kretao od jedne do druge konstelacije. Sam Derrida, poststrukturalistički mislilac čija su prva tri djela objavljena 1967. pripremila polje za 'preokretanje presuda' nakon svibnja, bez obzira na svoje izbirljivo cjepidlačenje oko Lévi-Straussa, odao mu je poštovanje kao tragaocu za "novim statusom diskursa" u kojem "sve počinje sa strukturom, konfiguracijom ili vezom" istovremeno "napuštajući svako referiranje na središte, subjekt, podrijetlo ili apsolutnu *archiu*." **10**

U sedamdesetima je protjerivanje marksizma na margine pariške kulture postalo još izrazitije. Kad se napokon pojavio Sartreov FLAUBERT, odavao je dojam posthumna djela, ne u odnosu na život autora, već na kulturni krug u kojem je nastajao. Althusserovo pisanje iscrpljivalo se u oskudnim fragmentima i bilješkama. U međuvremenu su strukturalizam i njegovo potomstvo nastavili s čudesnom produktivnošću. U dvadeset godina od objavljivanja DIVLJE MISLI nastala je Lévi-Straussova antropološka tetralogija o mitovima, golema količina Lacanovih eseja i seminara (obećano je dvadeset toмова) na temu psihoanalize, Foucaultove zgusnute studije na

10 PISANJE I RAZLIKA, Šahinpašić: Sarajevo/Zagreb, 2007., str. 304/305.

temu ludila, medicine, zatvora i seksualnosti popraćene njegovim komentarima sudskih procesa, Barthesov protejski rad na polju književnosti i nebrojene Derridaove dekonstrukcije unutar filozofije, a da ni ne spominjemo opuse Deleuza i ostalih. Vanjski znakovi intelektualne pobjede rijetko su ostavljali tako uvjerljiv dojam. No još uvijek preostaje pitanje: u čemu se sastojala ova pobjeda? Na koji su način i u kojoj mjeri strukturalizam i poststrukturalizam pružili bolje odgovore na pitanje na kojem su izgradili svoj status i pokazali svoju nadmoćnost nad marksizmom u Francuskoj – na pitanje odnosa strukture i subjekta? Pritom se pred nama otvara široko polje literature koju je nemoguće dovoljno detaljno proučiti.

Stoga ću se ograničiti na ocrtavanje osnovnog prostora unutar kojeg se strukturalističke i poststrukturalističke teorije mogu ujediniti, i to kao niz mogućih poteza ili logičkih operacija unutar zajedničkog polja. Nijedan od mislioca koje sam spomenuo ili onih koje ću citirati nije učinio svaki od tih poteza, kao što ne postoji ni potpuno slaganje između bilo koje dvojice među njima. No sve njihove glavne teme i tvrdnje potpadaju unutar granica ove zajedničke okoline. Prvi postupak, zovem ga prvim jer je inicirao nastajanje strukturalizma kao takvog, možemo nazvati *neumjerenošću jezika*. Lingvistika je, naime, disciplina iz koje je strukturalizam izvukao gotovo sve sebi svojstvene pojmove. Unutar nje je Saussure razvio opoziciju između *langue* i *parole* ('jezika' i 'govora'), kontrast sinkronije i dijakronije, pojam znaka kao jedinstva označitelja i označenog čija je veza s referentom u svakom jeziku arbitrarna i nemotivirana. Znanstveni napredak do kojeg je došlo objavljivanjem Saussureova TEČAJA OPĆE LINGVISTIKE bio je od prijelomna značaja u lingvistici. Primjena Saussureovih pojmova izvan discipline za koju ih je stvorio započela je skromno, u književnim studijama Jakobsona i Praške škole. Jezični se materijal još uvijek tretirao, iako možda tek nominalno, kao pojedina književna djela, te je pripadao strani *parole* u Saussureovoj podjeli, umjesto strani *langue*, koju je

Saussure smatrao jednako podložnom sistematičnoj analizi. Saussureov instrumentarij došao je posredstvom Jakobsona do Lévi-Straussa, koji je svojom neustrašivom generalizacijom Saussurove teorije i njenom primjenom na vlastitu antropološku domenu izazvao istinski začetak 'strukturalizma' kao pokreta. Prema Lévi-Straussu, 'sustavi srodstva' jesu 'vrsta jezika' podložna istoj formi analize koju su Troubetzkoy i Jakobson prvi razvili u fonologiji. U prilog ovoj podudarnosti utvrdio je da su vjenčana pravila i sustavi srodstva onakvi kakvi jesu jer čine "set procesa koji uspostavljaju određeni tip komunikacije između individua i grupa. To što ovdje 'poruku' sačinjavaju žene grupe koje cirkuliraju među klanovima, rodovima ili obiteljima (...) ni u čemu ne mijenja identitet fenomena razmotrenog u dva slučaja". ¹¹

Jednom kad je uspostavljena ovakva jednadžba, samo je malen korak bio potreban da se proširi na sve važnije društvene strukture, prema Lévi-Straussu: uskoro im je pridodana i ekonomija, s posebnim naglaskom na razmjeni dobara koja stvara simbolički sustav usporediv s razmjenom žena u sustavima srodstva i razmjenom riječi u jeziku. Sljedeće proširenje lingvističkog modela uslijedilo je s Lacanovom preformulacijom psihoanalitičke teorije. "Nesvjesno", objavio je, "je strukturirano kao jezik." ¹² Primjena je ovdje bila radikalnija no što se da naslutiti iz slavne izjave. Jer istinska težina Lacanove teorije nije u tome što je nesvjesno strukturirano 'kao' jezik, već u tome što jezik kao takav stvara otuđujuću domenu nesvjesnog u formi simboličkog reda koji, pak, uspostavlja nepremostivo i nepomirljivo Drugo, te njime istodobno i želju i njenu represiju kroz niz označitelja. Nakon ovakvih temeljnih proširenja instance jezika, neizbježno je uslijedio i niz manjih avantura i pripajanja: odjeća, automobili, kuhanje i drugi predmeti i aktivnosti iz svijeta mode i potrošnje podvrgnuti su marlji-

¹¹ STRUKTURALNA ANTROPOLOGIJA, Golden marketing, Zagreb, 1989., str. 66.

¹² Npr. ČETIRI TEMELJNA POJMA PSIHOANALIZE, Naprijed, Zagreb, 1986., str. 21.

vom semiološkom proučavanju, izvedenom iz strukturne lingvistike. Konačni je korak na ovom putu učinio Derrida koji je, naznačivši time stupanje poststrukturalizma na snagu, odbacio pojam jezika kao stabilna sustava objektivizacije, radikalizirajući njegove pretenzije kao *univerzalnog* gospodara današnjeg svijeta, pravom carskom objavom: "ne postoji ništa izvan teksta", "ništa prije teksta, nikakav pretekst koji već nije tekst".¹³ Knjiga svijeta, koju je renesansa naivno smatrala metaforom, postaje posljednja, doslovna riječ filozofije koja će uzdrmati cijelu metafiziku.

Ironično, sam Saussure upozorio je upravo na vrlo problematične analogije i ekstrapolacije iz svoje vlastite domene koje su se u posljednjem desetljeću pokazale tako nezaustavljivima. Njegovim riječima: "Jezik je takva ljudska tvorevina da nas sve druge ljudske tvorevine, osim pisanja, mogu samo prevariti po pitanju njegove prave biti povjerujemo li u njihovu analogiju s jezikom."¹⁴ Pritom je izdvojio srodstvo i ekonomiju, upravo ona dva sustava kojima se poslužio Lévi-Strauss u inauguraciji strukturalizma kao opće teorije, kao nesumjerljive s jezikom. Obiteljske tvorevine poput monogamije i poligamije prema Saussureu nisu prikladni predmeti semiološke analize jer su daleko od svojstva nemotiviranog na način na koji je to svojstvo pripadno znaku. Ekonomski odnosi također su nepodobni za njegove kategorije jer se ekonomska vrijednost "zasniva na stvarima i njihovim prirodnim odnosima" – "komad zemljišta vrijedi u odnosu prema onomu što to zemljište donosi".¹⁵ Saussure je uložio mnogo truda, koji su njegovi sljedbenici potpuno ignorirali, kako bi

¹³ O GRAMATOLOGIJI, Sarajevo, 1976.; DISSEMINATION, Chicago, 1981., str. 328.

¹⁴ *Notes Inédites de Ferdinand de Saussure*, u: CAHIERS FERDINARD DE SAUSSURE, br. 12, 1954., str. 60. Najbolji uvid u izvore i napetosti Saussurove misli može se naći u knjizi Sebastiana Timpanara, *ON MATERIALISM*, London 1976., str. 135–158., gdje se razrađuje ovaj i njemu slični citati.

¹⁵ Saussure, TEČAJ OPĆE LINGVISTIKE, ArTresos naklada, Zagreb, 2000., str. 139.

naglasio *jedinstvenost* jezika, sve što ga razdvaja od ostalih društvenih praksi ili formi: "Duboko smo uvjereni da je svatko tko stupi nogom na područje jezika lišen svih analogija koje ispunjavaju prostor između neba i zemlje."¹⁶ Analogije koje su Lévi-Strauss i Lacan uspostavili proširivanjem lingvističkih kategorija na antropologiju i psihoanalizu popuštaju na znak najmanjeg kritičkog uvida. Srodstvo se ne može uspoređivati s jezikom kao sustav simboličke komunikacije u kojem se žene ili riječi 'izmjenjuju', prema Lévi-Straussu, budući da nijedan govornik ne otima vokabular od nijednog sugovornika, već može slobodno upotrijebiti svaku 'danu' riječ koliko god puta želi, dok su brakovi, za razliku od razgovora, obično obvezujući: očevi ne mogu tražiti da im se vrate kćeri nakon vjenčanja. Terminologija 'razmjene' još manje funkcionira u ekonomiji: kad bi se i moglo reći da govornici i obitelji imaju otprilike jednako riječi i žena kod sebe, to se nikako ne bi moglo reći za dobra. Drugim riječima, nijedna ekonomija ne može se primarno definirati kao razmjena: proizvodnja i vlasništvo uvijek su važniji. Lévi-Straussova trojna formula zapravo nam pokazuje sve odnose moći, iskorištavanja i nejednakosti inherentne ne samo u primitivnim ekonomijama i našoj kapitalističkoj civilizaciji već i u svakom nama poznatom obiteljskom i seksualnom uređenju u kojem je bračna zajednica vezana uz vlasništvo, a ženskost uz podređenost. Poznata razmatranja nalik ovome vrijede i u slučaju Lacana. Ideja nesvjesnog strukturiranog poput jezika, ili s njime podudarna, Freudova konstrukcija nesvjesnog kao objekta psihoanalitičkog traganja, čini nesvjesno neprikladnim za generativnu gramatiku koja, u postsosirovskoj lingvistici, tvori najdublje strukture jezika: to jest, sposobnost tvorenja rečenica i točno provođenje pravila njihovih preobrazbi. Frojdovskom nesvjesnom, lišenom čak i negacije, svaka je sintaksa posve strana.

¹⁶ Notes Inédites de Ferdinand de Saussure, str. 64.

Ovi pojedinačni prigovori, iako mnogo govore o disciplinama koje su posrijedi, sami po sebi ne mogu prenijeti glavni razlog koji jezik čini neprikladnim modelom za svaku drugu ljudsku praksu. Razliku između jezika i svega ostaloga možemo možda najjasnije vidjeti prisjetimo li se argumenta iz *DIVLJE MISLI*. Lévi-Strauss tvrdi da jezik pruža nepobitno iskustvo totalizirajuće i dijalektične stvarnosti koje prethodi svijesti i volji svakog govorećeg subjekta i nalazi se izvan njegove svijesti i volje, dok iskazi govornog subjekta pak nikad nisu svjesne totalizacije lingvističkih zakona.¹⁷ Osnovna pretpostavka strukturalizma uvijek je bila da je ova asimetrija paradigmatička za društvo i povijest uopće. Međutim, odnos između *langue* i *parole* neobično je nepouzdan kompas za planiranje različitih položaja strukture i subjekta u svijetu izvan jezika, zbog barem triju osnovnih razloga.

Prvo, lingvističke strukture imaju iznimno nizak koeficijent povijesne mobilnosti u odnosu na ostale društvene faktore. Mijenjaju se vrlo sporo, izuzevši nekoliko nedavnih primjera, te nesvjesno, čime bitno odudaraju od ekonomskih, političkih ili religijskih struktura, čiji je tempo promjene, jednom kad se uspostavi klasno društvo, općenito neusporedivo brži. Drugo, ovakva karakteristična nepokretnost jezika kao strukture popraćena je ne manje specifičnom *inventivnošću* subjekta unutar te strukture: rigidnost koja obilježava *langue* nalazi se na jednom polu, dok je na suprotnom nepostojana sloboda *parole*. Iskaz, naime, nema nikakvih *materijalnih* ograničenja: riječi su slobodne, u dvostrukom smislu tog termina. Besplatno se proizvode, mogu se umnožavati i i njima se može manipulirati po volji, unutar granica značenja. Sve ostale velike društvene prakse podložne su zakonima prirodne oskudice: ljudi, dobra i moć ne mogu se stvarati *ad libitum* ni *ad infinitum*. No sloboda govorećeg subjekta zanimljivo je nedosljedna: to jest, njen povratni utjecaj na strukturu u uobičajenim okolnostima gotovo

¹⁷ *DIVLJA MISAO*, str. 325.

je jednak nuli. Čak i najveći pisci, genij kojih je utjecao na cijele kulture, u pravilu su vrlo malo izmijenili jezik. Ovo ukazuje na treću osobitost odnosa strukture i subjekta u jeziku: naime, govor je, kao i subjekt, očigledno *individualan*, "ne govorite svi odjednom" uobičajen je način davanja do znanja da je govor u množini negovor, ono što se ne može čuti. Nasuprot tome, važni subjekti ekonomskih, kulturnih, političkih ili vojnih struktura primarno su *kolektivni*: nacije, klase, kaste, grupe, generacije. Upravo zbog toga djelovanje tih subjekata može izazvati povratne dubinske preobrazbe struktura. Ova temeljna razlika nepremostiva je barijera bilo kakvom premještanju lingvističkih modela u skladu s premještanjem većih povijesnih procesa. Drugim riječima, strukturalizam se zasniva na spekulativnom preuveličavanju jezika kojem nedostaju pošteni temelji.

Koje su intelektualne posljedice ovakve apsolutizacije jezika *unutar* samog strukturalizma? Najvažniji trenutačni učinak mogli bismo nazvati *slabljenjem istine*, i to je drugo od triju modalnih djelovanja unutar strukturalizma koje ćemo opisati. Saussure je razlikovao označitelja i označeno unutar znaka, opisavši ih kao 'akustičku sliku' i 'pojam'. S jedne je strane naglasio arbitrarnu narav znaka, neovisnu o svakom referentu koji 'imenuje', drugim riječima, odvojivost 'pojma' od njemu pripadnog 'zvuka'. S druge je pak strane istaknuo da, u mjeri u kojoj jezik nije naprosto proces imenovanja, svaki označitelj stječe svoju semantičku vrijednost samo zahvaljujući svom položaju u odnosu na ostale označitelje u strukturi *langue*, drugim riječima, uplitanjem pojmova u cjelinu zvukovnog sustava. Lingvistička vrijednost, zapisao je, 'određuje se istodobno na obje ove osi'.¹⁸ "Riječ može biti zamijenjena za nešto neslično: za ideju", osim toga, "riječ može biti uspoređena s nekom stvari iste prirode: s nekom drugom riječi".¹⁹ Rezultat je nesigurna

¹⁸ COURS DE LINGUISTIQUE GÉNÉRALE (EDITION CRITIQUE), VOL. 1, ur. Rudolf Engler, Wiesbaden, 1968., str. 259.

¹⁹ TEČAJ OPĆE LINGVISTIKE, str. 182.

ravnoteža između označitelja i označenog u njegovu složenu poimanju znaka. Ova se ravnoteža nužno narušava uporabom jezika kao svenamjenskog modela izvan domene same verbalne komunikacije. Naime, uvjet za njegovu preobrazbu u prenosivu paradigmu bilo je njegovo zatvaranje u samodostatan sustav, lišen povezanosti s bilo kakvom izvanjezičnom stvarnošću.

Tako je strukturalizam kao projekt od svojih početaka odlučno suzbijao referencijalnu os Saussureove teorije znaka. Jedini mogući rezultat bila je postepena megalomanija označitelja. Lévi-Strauss započeo je tu eskalaciju neuvjerljivom tezom po kojoj je čovjek izmislio jezik u komadu, kao dovršen sustav koji je već sadržavao i više mogućih uporaba. Napisao je: "Čovjek od svog postanka raspolaže zalihom označitelja koje s velikim naporom dodjeljuje dotad nepoznatim označenima".²⁰ To je rezultiralo trajnim "izobiljem označitelja, ovisnih o označenima na koje bi se trebali odnositi". Lacan je zaslužan za sljedeći korak, kojim je jednostavno izjednačio mreže označitelja s njihovim razlikovnim položajima unutar *langue* i time degradirao označeno na puki tijek izrečenog u obliku *paroles*. Ondje gdje je Lévi-Strauss prizivao "plutajući označitelj" nad implicitno stabilnim označenim, Lacan govori o "neprekidnom klizanju označenika pod označiteljem",²¹ shvaćenog kao metaforu za subjekt. Zbog toga i dolazi do nemogućnosti naznačivanja bilo kakvog hotimičnog značenja, jer su međuodnosi unutar lanca označitelja tako dinamični. Lacan potom povlači paralelu s nesvjesnim koje neprestano poništava iluzorni identitet ega. Nakon toga je Derridau jedino preostalo da odbaci sam pojam znaka kao jedinstva-u-razlici označitelja i označenog, ukidajući pritom svu preostalu autonomiju označenog. Jezik je tako po-

²⁰ *Introduction à l'Oeuvre de Marcel Mauss*, u: M. Mauss, ur., *SOCIOLOGIE ET ANTHROPOLOGIE*, Pariz, 1950., str. XIX.

²¹ SPISI, Prosveta, Beograd, 1983., str. 160.

stao proces u kojem je "svako označeno ujedno u položaju označitelja" ²², to jest, jednostavno sustav pukih plutajućih označitelja, bez ikakve određive povezanosti s bilo kakvim izvanjezičnim referentima.

Naravno, nužna posljedica takva povlačenja jezika u sebe samog jest raskid s mogućnošću dolaženja do istine provjerom pretpostavki u stvarnosti. Foucault i Derrida su s najmanje oklijevanja uspostavili takvu logičku vezu. To im je otvorilo vrata do Saussureovih prethodnika, te su posegnuli za filozofskim nasljeđem pokojnog Nietzschea, njegovim neumornim prokazivanjem iluzije istine i fiksiranosti značenja. Derrida je svako poimanje istine izjednačavao s obveznom metafizikom prisutnosti, s kojom je Nietzsche raskinuo u svojoj, Derridaovim riječima, "radosnoj afirmaciji igre svijeta i nevinošti postajanja (...) bez krivnje, bez istine i bez podrijetla". ²³ Kod Foucaulta je naglasak više na tiraniji same istinitosti nego na oslobađanju od kognitivnog u ludičkom. Volja za istinom, po Foucaultu, stvara znanje "primarnim i neprekidno ponavljanim krivotvorenim razlikovanjem između istinitog i lažnog." ²⁴ Proklizavanje zupčanika u smjeru slobodnog neznanja, proglašenog, ali nikad primijenjenog od strane njihovih sljedbenika, ostalo je posve strano prvim generacijama strukturalističkih mislilaca. Lévi-Strauss i Lacan u pojedinim su prilikama čak izražavali znanstvene aspiracije radujući se matematizaciji svojih disciplina. No, pogledamo li pobliže, kružna logika autoreferencijalnog jezika koju su uveli u svoje discipline ima prilično predvidljive posljedice. Stoga se Lévi-Strauss i može zapitati: "Je li zaista bitno?", ako su njegove interpretacije mitova usiljene ili arbitrarne, budući da i njih same jednako tako možemo smatrati mitovima. "U krajnjoj liniji nevažno je poprimaju li u ovoj knjizi misli južnoameričkih Indijanaca oblik njihovih

²² POSITIONS, Chicago 1981., str. 20. ²³ PISANJE I RAZLIKA, str. 310.

²⁴ LANGUAGE, COUNTER-MEMORY, PRACTICE, Ithaca 1977., str. 203.
I ovdje je izvor Nietzsche.

misli ili moje poprimaju oblik njihovih." ²⁵ Zahvaljujući funkcioniranju ljudskog uma, Lévi-Strauss na ovom mjestu u samom početku isključuje mogućnost pogreške. Lévi-Strauss vrlo dosljedno na istim stranicama veliča Wagnera kao pravog "tvorca strukturne analize mitova" koji je svoja istraživanja provodio u superiornom mediju glazbe, na višem položaju na ljestvici umjetnosti zbog njezine samodostatnosti, odnosno izuzetosti iz domena značenja i prikazivanja. Slično rješenje nalazimo kod Lacana, koji zadržava ono što je preostalo od poimanja realnog izvan simboličkog, ali samo kao 'nemoguće' koje se ne može označiti. Radi se o predjelu neopisivog koje, naglašava Lacan, nema nikakve veze s pukom 'stvarnošću' kao u slučaju 'konfekcijske maštarije'. S druge strane, Lacan je zavrijedio i Derridaove prigovore zadržavanjem pojma istine, pri čemu on istinom smatra sposobnost subjekta da izrazi želju, isključivši stjecanje znanja iz domene istine. Ova redefinicija istine naposljetku se približava Lévi-Straussu. Naime, doslovna točnost nije ni od kakve važnosti za 'punu riječ' psihoanalitičkog subjekta, koji ne može ne govoriti 'istinito', simptomatično, bez obzira na to što on/a govori. ²⁶ Istina tako ponovno u nedostatku neistine prestaje biti istinita, kao što je to ispravno primijetio Foucault. Razlikovanje istinitog i lažnog neuklonjiva je premisa svog racionalnog znanja, pri čemu su bitni dokazi. Nije slučajnost što su upravo dokazi tako prezreni unutar strukturalizma. Lévi-Straussov povremen terenski rad i fiktivna mapa sustava srodstva, Lacanove desetominutne psihoanalitičke sesije, Foucaultova lakovjernost kad je riječ o BRODU LUDA i bajci o Velikom utamničenju ²⁷ – radi se o normalnim i razumljivim pojavama u igri označivanja izvan domena istinitog i lažnog, a ne o osobnim ograničenjima ili propustima samih mislilaca.

²⁵ THE RAW AND THE COOKED, London 1969., str. 13/14. (PRESNO I PEČENO, Prosveta, Beograd 1980.).

²⁶ ECRITS, Pariz, 1966., str. 649, 409. Prve riječi TÉLÉVISION, Pariz, 1973. glase: "Je dis toujours la vérité." ("Ja uvijek govorim istinu."), str. 9.

Napad na prikaz koji je inherentan pojmu samodostatnog jezika nužno utječe i na status uzročnosti u strukturalizmu. Pritom dolazimo do trećeg velikog poteza unutar strukturalizma, koji možemo nazvati *poslušanjem povijesti*. Proglašenjem lingvističkog modela općom paradigmom humanističkih znanosti, pojam utvrdiva uzroka drastično slabi. Razlog leži u prirodi odnosa *langue* i *parole* unutar strukturalne lingvistike. Nadmoć *langue* kao sustava ključna je za Saussureovo nasljeđe: *parole* je naknadna aktivacija određenih sredstava od strane subjekta koji govori. Prioritet jednog nad drugim neobičan je: istodobno bezuvjetan i neodrediv. Drugim riječima, ako je cilj govora komunikacija, pojedini govorni čin može samo slijediti određene lingvističke zakone. No istovremeno *zakoni* nikad ne mogu objasniti *čin*. Ponor između općih pravila sintakse i izgovaranja pojedinih rečenica nepremostiv je. Ni oblik ni prigoda izgovaranja rečenica ne može se izvesti iz zbroja gramatike, vokabulara i fonetike. Jezik kao sustav stvara službene *uvjete mogućnosti* govora, ali nema nikakva utjecaja na njegove *uzroke*. Za Saussurea je uzorak izgovorenih riječi, rasplitanje klupka *parole*, nužno izvan domene lingvističke znanosti uopće. Uzorak je povezan s općom poviješću i traži drukčije principe istraživanja od lingvističkih. Primjena lingvističkog modela u postsosirovskom strukturalizmu vodila je prešutnom spajanju dvaju tipova razumljivosti. Uvjeti mogućnosti sistematično su prikazivani 'kao da' se radi o uzrocima. Dva su najopsežnija primjera ovakve strukturalističke konfuzije Lévi-Straussove studije mitoloških sustava primitivnih društava i Foucaultovi pokušaji razvijanja arheologije znanja civiliziranih društava.

27 Za potonje v. H. C. Erik Middelort, *Madness and Civilization in Early Modern Europe: A Reappraisal of Michel Foucault*, u: *after the reformation: ESSAYS IN HONOR OF J. H. HEXTER*, ur. Barbara Malament, Philadelphia, 1980., str. 247–265. Izložena je kritika tim štetnija zbog autorova izricanja uobičajenih, *pro forma* priznanja upućenih samom Foucaultu.

U oba slučaja, golemi analitički mehanizam pokreće se kako bi pokazao *identitet* dotičnog polja, radilo se o nepromjenjivoj funkciji totema ili strukturi mitova, jedinstvu epistema ili rigidnosti diskurzivnih tvorbi. Međutim, jednom kad su analize dovršene, ne ostavljaju nikakav epistemološki prostor za objašnjenje *raznolikosti* pojedinih mitova ili raznovrsnosti dikcije, a još manje za *razvoj* jednih iz drugih. Umjesto autentičnog objašnjenja, strukturalistička analiza redovito naginje klasifikaciji: 'blizina', riječima Edwarda Saida, nauštrb 'redoslijeda.'²⁸ Neuspjeh u razlikovanju ovih dvaju intelektualnih procesa prepoznatljiv je pečat Lévi-Straussove teoretizacije u *DIVLJOJ MISLI*, koja završava tvrdnjom da ne postoji bitna razlika između 'konkretne logike' primitivnih društava, tj. njihovih taksonomija prirodnog svijeta, i 'apstraktne logike' matematizirane znanosti civiliziranih društava.²⁹ Po Lévi-Straussu, obje su izrazi istih univerzalnih tendencija ljudskog uma. Moć objašnjavanja suvremene znanosti izjednačava se s klasifikacijskom čarolijom totemizma, postupkom koji može poslužiti gotovo kao opis uobičajena pristupa Lévi-Straussa. Ne želim reći da se objašnjenja uopće ne mogu pronaći u strukturalističkoj teoriji, ali i ondje gdje postoje neobično su rubna i krhka te ne mogu ni podržati ni izdržati teret sveukupnih opisa u kojima su zanemarena. Usporedimo li, dužinom goleme, Lévi-Straussove meditacije o mitovima američkih Indijanaca sa siromašnim shemama koje prikazuju njihovu redukciju na funkciju prikrivanja ili posredovanja stvarnih kontradikcija, koje proizlaze iz dvojnosti Prirode i Kulture u domeni imaginarnog, sheme se odlikuju vrlo malom vrijednošću kao i originalnošću. Slično tome, Foucaultov kasniji rad na devetnaestostoljetnim zatvorskim sustavima uključuje tezu prema kojoj njihova prava svrha nije bila svladavanje, već stvaranje potklase kriminalaca koja bi služila kao opravdanje globalnoj kontroli i upravljanju cjelokupnom

²⁸ BEGINNINGS, Baltimore, 1978, str. 302. ²⁹ DIVLJA MISAO, str. 276.

populacijom. Pritom bi 'zatvorskom kontinuumu' suvremenog društvenog uređenja pripadale škole, bolnice, tvornice: sve ustanove koje pokazuju isto načelo organizacije. Oni koji vrše kontrolu ostaju anonimni. Ovdje melodramatičnost hipoteze šteti djelu kao cjelini, pa njena djelotvornost pritom više ovisi o širini opisa, no o snazi objašnjenja koje nudi. Uzročnost, čak i kad se pripusti na teren strukturne analize, nikad se ne probija do uvjerljivosti središnje pozicije.

Što se tad događa s poviješću? Početni determinizam paradoksalno završava u ponovnom uspostavljanju apsolutne konačne kontingentnosti, u mimikriji dvojnosti samih *langue* i *parole*. Najupadljiviji primjer ove ironije Derridaov je rad koji cijelu povijest zapadne filozofije stapa u jednu jedinu homogenu metafiziku, definiranu sveprisutnom potragom za 'prisutnošću', dok su istovremeno svaka pojedina rečenica ili odlomak predstavnika te iste metafizike prožeti i potkopani nesvodivom heterogenošću *différance*. Pisanje je stoga istodobno nepomirljivo i neodlučivo, neizbježno jednako u svojoj općoj strukturi i neobjašnjivo različito i odgodivo u svojim pojedinim 'tekstualizacijama'. Ista antinomija pojavljuje se kod Lévi-Straussa i Foucaulta. Lévi-Strauss završava OD MEDA DO PEPELA nijekanjem svakog 'odbijanja povijesti', ali mjesto koje joj dodjeljuje posve je slučajno. "Strukturna analiza", tvrdi Lévi-Strauss, pridaje povijesti "ono što s pravom pripada nesvodivoj slučajnosti", klanja se "moći i besmislu događaja."³⁰ Najveće *povijesne* preobrazbe, neolitsku ili industrijsku revoluciju, Lévi-Strauss tako teoretizira kao višestruku igru ruleta, gdje je pobjednička kombinacija koja omogućuje preokrete rezultat nekoliko skupina igrača na različitim ruletskim stolovima, a ne pojedinca – to jest, skupine društava, a ne jednog društva.³¹ Drugim riječima, dijakronijski razvoj

³⁰ FROM HONEY TO ASHES, London 1973., str. 475. (OD MEDA DO PEPELA, Prosveta, Beograd, 1982.).

³¹ RACE AND HISTORY, Paris, 1952., str. 37–39.

sveden je na slučajan ishod sinkronijske kombinacije. Foucault se našao u sličnoj nemogućnosti da objasni iznenadne mutacije među uzastopnim epistemama svojih ranijih djela, od kojih je svaka tretirana kao homogena jedinica. Stoga je kasnije pribjegao rastućem oduševljenju ulogom slučaja kao upravitelja događaja koje, kako tvrdi u *PORETKU DISKURSA*, više ne treba promatrati u terminima uzroka i posljedice, već serijskog i nepredvidljivog. U praksi, Foucaultova kasnija djela pretvorila su te metodološke recepte u ontologiju, svestranu volju za moći koja pulsira kroz sve društvene i psihičke strukture svih mogućih vrsta. Nietzsche, kao zajednički izvor promišljanja svih tih struktura, ukazuje na vezu između slučaja i moći u Foucaultovoj teoriji.

Postavljena, u Zaratustrinu stilu, na mjesto novog Prvog Načela, moć gubi svu povijesnu određenost: više ne postoje pojedina mjesta, posjednici moći, niti pojedini ciljevi kojima bi njeno provođenje služilo. U obliku čiste volje, njeno je provođenje zadovoljstvo samo po sebi. No budući da je takva volja sveprožimajuća, mora stvoriti vlastitu suprotnost. "Gdje ima moći, ima i otpora", ali ovaj je otpor i sam protumoć.³² U bezgraničnu tijeku psihološke aktivnosti, koju priziva kasniji Foucaultov rad, uzročnost kao razumljiva nužnost društvenih odnosa i povijesnih događaja nestaje: međusobno je natjecanje bezuvjetno, a njegov ishod može biti samo slučajan. U ovoj verziji moć jest ništavnost događaja. Odnosi moći mogu se 'okrenuti', Foucaultovim riječima, u istom smislu i zbog istih teorijskih razloga zbog kojih su tekstna značenja 'neodlučiva' za Derridaa. Saidov oksimoron sažima strukturalističku filozofiju povijesti, imenovavši je "ozakonjenom nezgodom".³³ Možda je sad lakše uočiti zašto je strukturalizam

³² "Ne postoje odnosi moći bez otpora", jer "otpor moći" je "sunarodnjak moći", iz: *POWER/KNOWLEDGE*, Brighton 1980., str. 142.

³³ *BEGINNINGS*, str. 311. ili, Nietzscheovim riječima koje ovdje veliča Foucault, "željezna ruka potrebe treske kocke slučaja", v. *LANGUAGE, COUNTER-MEMORY, PRACTICE*, str. 155.

s takvom lakoćom i slaganjem prouzrokovao poststrukturalizam. Prijelaz od jednoga prema drugom predstavlja konačan, logično dostupan potez unutar područja koje smo pokušali ocrtati. Mogli bismo to nazvati *prevrtanjem struktura*. Zašto, naizgled asketski objektivizam šezdesetih, trenutak, primjerice, RIJEČI I STVARI, tako često završava kao raskalašeni subjektivizam sredine sedamdesetih, trenutak ANTI-EDIPA, bez većeg prijeloma kontinuiteta među ljudima i idejama? Odgovor leži u pitanju postavljenu pred svakim temeljitim strukturalizmom, i to u njegovoj kognitivnoj početnoj točki. Jer ako samo strukture uspijevaju u svijetu bez subjekata, što osigurava njihovu objektivnost? Kasni strukturalizam bio je najbučniji u svom proglašenju kraja čovjeka. Foucault je, karakteristično proročkim tonom, 1966. objavio: "Čovjek upravo vene dok na našem horizontu sve jače svijetli bitak jezika."³⁴ Ali tko smo ti 'mi' koji vide ili posjeduju takav horizont? U praznini zamjenice leži aporija programa. Lévi-Strauss se zalagao za najdosljednije rješenje. Prizivajući Foucaulta, čak ga i bitno 'pojačavši' svojim viđenjima 'sumraka čovjeka', uspostavio je osnovnu sličnost prirode i uma, jednako prisutne u mitovima kao i u njihovim strukturnim analizama. Um u mitovima oponaša prirodu jer i sam pripada prirodi, a strukturna metoda oponaša procese mitova koje proučava, ili, riječima Lévi-Straussa, "Mitovi označavaju um koji ih razvija koristeći se svijetom kojem i sam pripada."³⁵ Usred goleme količine optužbi protiv filozofije, u MITOLOGIKAMA se pojavljuje upravo jedna od najstarijih figura klasičnog idealizma, subjekt-objekt.

Ali identitet je, naravno, također plod mašte: jer ono što Lévi-Strauss ne može objasniti nastanak je njegove vlastite discipline. Kako nesvjesne mentalne strukture primitivnih postaju svjesna otkrića antropologa? Diskrepancija između ovih dvaju drastično preoblikuje pitanje koje pruža garanciju da ovo jesu otkrića, a ne arbitrarne maštarije. U kultu glazbe, s kojim

³⁴ RIJEČI I STVARI, Zagreb, 2002., str. 412. ³⁵ THE RAW AND THE COOKED, str. 341.

počinje i završava njegova tetralogija, leži napuštanje bilo kakva odgovora: "najveći misterij ljudskih znanosti", za Lévi-Strausa upravo glazba, posjeduje "ključ napretka"³⁶ svih ostalih područja. Vagnerijanski zanos ovdje nije puka osobna ekscentričnost. ROĐENJE TRAGEDIJE, apoteoza Wagnera i teoretizacija glazbe kao izvora jezika, također je i izvor teme originalne dionizijske opijenosti, Drugog svakog apolonskog reda, koja uvijek leži u pozadini Foucaultova rada. Foucault je također imao problema s objašnjenjem sposobnosti arheologa da otkrije arhive znanja i rekonstruira vremenske razlike među njima, s obzirom na, "vrlo suženo, vrlo koherentno"³⁷, zatvaranje moderne episteme. Što pritom stoji na putu potpunom relativizmu? Iako je to nemoguće dokazati, kontinuitet Foucaultovih istraživanja zapravo od početka počiva na privlačnosti neukročena primarnog iskustva koje prethodi svim uzastopnim naredbama Zapadnog Razuma i u odnosu na koje je subverzivno, te iz perspektive kojeg se zajednička narav represivnih struktura i otkriva. "Tijekom cijele zapadne povijesti *nužnost ludila*", napisao je u svom prvom značajnom djelu, "povezana je s *moogućnošću povijesti*".³⁸ Teza o ludilu kao pukoj drugotnosti, zvuku koji mora utihnuti kako bi govor racionalnog društva postao njegova (iz)govorljiva negacija gubi na važnosti i uzmiče u Foucaultovu kasnijem radu, jer sam koncept represije postaje sumnjiv kao još jedna smicalica Razuma. No prešutno načelo izvornog Drugog odolijeva, poprimajući nove oblike. U njegovu posljednjem djelu nevinost "tijela i njegovih užitaka",³⁹ u svom jedinstvu, protivi se društveno proizvedenoj i podijeljenoj 'seksualnosti' koja obavlja istu funkciju neizrecive optužbe.

³⁶ THE RAW AND THE COOKED, str. 18.

³⁷ RIJEČI I STVARI, str. 410., gdje Foucault bira naivno rješenje prema kojem 'logika' moderne episteme vodi vlastitoj nadogradnji jednostavnom evolucijom.

³⁸ *Folie et Dérason: Histoire de la Folie à l'Age Classique*, Pariz, 1961. (autorov kurziv).

³⁹ ISTORIJA SEKSUALNOSTI: KORIŠĆENJE LJUBAVNIH UŽIVANJA, Prosveta, Beograd, 1978., str. 42.

Kod Derridaa se samoukidanje strukturalizma, prisutno već u okretanju glazbi ili ludilu u djelu Lévi-Straussa i Foucaulta, usavršava. Bez ikakva osjećaja obveze prema istraživanju društvene stvarnosti, Derrida je vjerojatno imao vrlo malu grižnju savjesti poništavajući konstrukcije spomenute dvojice. Osudivši obojicu zbog "nostalgije podrijetla", prepoznavši kod prvog rusovsku, a kod drugog predsokratsku nostalgiju, Derrida se pita otkud im pravo da zasnivaju valjanost svojih diskursa na vlastitim premisama. "Ako mitološko poprima formu mita, jesu li svi diskursi o mitovima istovrijedni?", pita se Derrida. Osim toga, na koji način "povijest ludila, kako se ponaša i diše prije no što se zatvara i paralizira u mrežama klasičnog razuma" može biti zapisana "upravo unutar jezika klasičnog razuma, koristeći se pojmovima koji su poslužili kao povijesni alati zarobljavanja ludila?" ⁴⁰ Zajednički porok svih prethodnih intelektualnih tradicija bila je "neutralizacija ili smanjenje strukturalnosti strukture pružanjem središta strukturi ili njenim upućivanjem na točku prisutnosti, fiksno podrijetlo" koje samo "uspijeva izbjeći strukturalnost", tako da ograničava "igru strukture". ⁴¹ Derrida je pritom istaknuo da se svaka stabilna struktura zasniva na prešutnom predvjetu središta koje zapravo nije njen 'subjekt' ⁴²: drugim riječima, radi se o *subjektu* različitom od strukture. Njegov odlučan potez bila je eliminacija posljednjeg traga takve autonomije. Cilj pritom nije bio postizanje strukture višeg reda, potpuno pročišćene, već upravo suprotno: učinak je bio radikalno *destrukturirajuć*. Strukture oslobođene prisutnosti ikakvog subjekta, prepuštene u potpunosti vlastitoj igri, gube upravo ono što ih čini strukturama, tj. ostaju bez ikakvih objektivnih koordinata kojima bi se mogle organizirati. Strukturalnost za Derridaa ne predstavlja mnogo više od prestižne obredne

⁴⁰ PISANJE I RAZLIKA, str. 306. i 37.   ⁴¹ PISANJE I RAZLIKA, str. 297.

⁴² U engleskom izvorniku subject ujedno znači predmet; podložan, podređen, dakle radi se o neprevodivoj igri riječi (op. prev.).

geste njegovih neposrednih prethodnika: igra struktura sad ne zna za granice, postaje "potpun slučaj", "genetska neodređenost", "ključna pustolovina traga."⁴³ Struktura se preokreće u svoju suprotnost, rađa se pravi poststrukturalizam, koji se može definirati kao subjektivizam bez subjekta.

Lekcija koja iz svega toga proizlazi jest da su struktura i subjekt u ovom smislu oduvijek dvije uzajamno zavisne kategorije. Snažan napad na subjekt morao je s vremenom nužno oboriti i strukturu. Ishod cijelog postupka mogla je biti samo razuzdana subjektivnost. Adorno je predvidio ovakav razvoj, često ističući da će svaka teorija koja teži potpuno zaniijekati iluzornu moć subjekta završiti u osnaživanju te iluzije još više od one koja je precijenila moć subjekta.⁴⁴ Strukturalistički mislilac koji je više od ikoga odolijevao ovom pokretu jest Lacan, upravo stoga što je krenuo od snažnije posvećenosti subjektu samom, iz svoje psihoanalitičke profesije, gdje se ta kategorija ni ne može lako ukloniti, ali i zbog svoje filozofijske pozadine, sam je naime bio više hegelijanac nego ničeanac ili hajdegerovac. No njegovo poimanje subjekta, koje ukida ulogu ega i poništava načelo stvarnosti, kako ih je uspostavio Freud, i daje svu moć dematerijaliziranom idu, otvorilo je put vlastitu dokidanju. Deleuze i Guattari nadmašili su ga pozivanjem na Zakon simboličnog kao uklonjivu represiju, u ime imaginarnog i njegovih shizofrenih objekata. Rastavljeni strojevi želje u ANTI-EDIPU, lišeni jedinstva i identiteta, konačan su ishod preokretanja samih psihičkih struktura u subjektivnost van svake mjere i reda.

⁴³ PISANJE I RAZLIKA, str. 310.

⁴⁴ "Objektivnost istine zaista zahtijeva subjekt. Odvojena od subjekta, postaje žrtvom čiste subjektivnosti", AGAINST EPISTEMOLOGY, Oxford, 1982., str. 72. Ova koncizna misao sretna je formula Gillian Rose, u: THE MELANCHOLY SCIENCE – AN INTRODUCTION TO THE THOUGHT OF THEODOR W. ADORNO, London 1978., str. 128. Primijetimo ipak da je u svojim osvrtima na dijalektiku strukture i subjekta Adorno inzistirao "da se pitanje udjela svake ne rješava općenito i nepromjenjivo", AGAINST EPISTEMOLOGY, str. 156.

Ako je ovo, dakle, približan put od strukturalizma prema poststrukturalizmu, našli smo odgovor na naše početno pitanje. Nerazriješene poteškoće i slijepe ulice marksističke teorije, za koje se strukturalizam zrekao da će ih nadići, nikad nisu ni razmatrane unutar ovog protivničkog polja. Primjena modela jezika kao „ključa za sve mitologije“, umjesto razjašnjavanja ili dešifriranja odnosa strukture i subjekta, prošla je put od retoričkog apsolutizma prvog do rascjepkanog fetišizma drugog, pritom nimalo ne pridonijevši teoriji njihova međusobnog odnosa. Takva teorija, povijesno određena i spremna na odvojen rad na svakom od ovih dvaju pojmo-va, može se razviti samo uz dijalektičko poštovanje njihove međuzavisnosti.

